

پیشینه اعتکاف

اعتکاف عبادتی است که در ادیان دیگر نیز وجود دارد. اما آیا اعتکاف در آن ادیان، همانند اعتکاف در اسلام است یا کیفیت و شرایط اعتکاف در آنها فرق می‌کند...

اعتکاف عبادتی است که در ادیان دیگر نیز وجود دارد. اما آیا اعتکاف در آن ادیان، همانند اعتکاف در اسلام است یا کیفیت و شرایط اعتکاف در آنها فرق می‌کند؟

به درستی معلوم نیست که اعتکاف در ادیان دیگر، دارای چه شرایطی بوده، به ویژه اینکه با تحریف ادیان آسمانی قبل از اسلام، بسیاری از عبادات آنها، به فراموشی سپرده شده و جز صورتی بی روح از آنها باقی نمانده است. آنچه از قرآن به صراحت دریافت می‌شود اصل وجود عبادتی به نام اعتکاف است که در بسیاری از ادیان الهی، از جمله اسلام، وجود داشته است و اما چه کیفیتی و چه شرایطی، اطلاعی در دست نیست.

آیا رهبانیت در مسیحیت همان اعتکاف است؟ رهبانیت به معنی خلوت نشینی، گوشه گیری و پرهیز از دنیا و پرداختن به عبادت. اموری همچون خدمت به بیماران صعب‌العلاج و امثال آن، یکی از رایجترین آداب و مناسک آیین مسیحیت به شمار می‌رود که در ظاهر شباهتهایی با اعتکاف دارد.

قرآن کریم به وجود این عمل در میان مسیحیان اشاره نموده و به طور ضمنی آن را تأیید می‌نماید. "وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ وَ فِي قُلُوبِهِمْ كِسَافٌ" (سوره بقره، آیه ۱۲۵). رهبانیت قرار دادیم، عملی که خود بدان دست زدند و ما آن را بر آنان واجب ننمودیم (حدید: ۲۷).

با توجه به معنای آیه معلوم می‌شود که رهبانیت عبادتی است که پایه‌گذاری و جعل آن از سوی مسیحیان بوده که برای قرب بیشتر به خداوند به آن عمل می‌کردند و حال آنکه اعتکاف یک عبادت شرعی در ادیان سابق بوده است. با دقت در حوادث تاریخی، در می‌یابیم که مسیحیان مؤمن برای پرستش خداوند و در امان ماندن از آزار یهودیان و بت پرستان، گوشه‌های خلوت را انتخاب و به راز و نیاز با پروردگار مشغول می‌شدند. جریان اصحاب کهف نیز از این قرار است. اعتکاف در ادیان دیگر

کسی به درستی نمی‌داند که این عبادت، از چه زمانی آغاز و کیفیت اجزا و شرایط آن در بدو شکل‌گیری چه چیزهایی بوده است. همانقدر می‌دانیم که خداوند در قرآن به پیامبر بزرگ خود ابراهیم خلیل الله و پسرش اسماعیل (ع) دستور می‌دهد که خانه مرا پاک کنید از برای طواف کنندگان و معتکفان و نمازگزاران. پس یقیناً این عبادت در آن زمان وجود داشته و مورد رضایت خداوند نیز بوده است.

برای وضوح مطلب، نظری به پیشینه اعتکاف افکنده و رد پای آن را تا امروز پی می‌گیریم. با توجه به آیه ۱۲۵ سوره بقره، نتیجه می‌گیریم که اعتکاف عملی بوده که در شریعت ابراهیم از مناسک و عبادات الهی محسوب می‌شده. البته کیفیت و چگونگی مناسک آن معلوم نیست - و پیروان ایشان به این عمل مبادرت می‌ورزیدند و لذا ابراهیم و اسماعیل (ع) از طرف خداوند موظف شده بودند تا محیط لازم را برای برپایی این مراسم مهیا سازند. واگذاری این مسئولیت خطیر به آنها، گواه بزرگی بر اهمیت عباداتی چون حج، اعتکاف و نماز در پیشگاه خداوند است.

علامه مجلسی به نقل از مرحوم طبرسی می‌نویسد: سلیمان (ع) در مسجد بیت المقدس اعتکاف می‌کرد. آب و خوراک برای آن حضرت فراهم می‌شد و او در آن جا به عبادت می‌پرداخت.

حضرت موسی (ع) با آن که مسئولیت سنگین رهبری و هدایت امت را به دوش داشت، برای مدت زمانی آنان را ترک و برای خلوت با محبوب خویش به خلوتگاه کوه طور شتافت. او در پاسخ به پرسش خداوند که فرمود: چرا قوم خود را رها کردی و با عجله به سوی ما شتافتی؟ عرض کرد: پروردگارا! به سوی تو آمدم تا از من راضی شوی (طه: ۸۳ و ۸۴).

بیت المقدس از مکانهایی بود که همواره عده زیادی از انسانها، برای اعتکاف در آن گرد می‌آمدند و به راز و نیاز با پروردگار خویش مشغول می‌شدند. بزرگ این گروه، حضرت زکریا (ع) بود و از جمله کسانی که در امر اعتکاف سرپرستی می‌نمود حضرت مریم (ع) است. قرآن در این باره می‌فرماید: "وَكَلَّمَهَا زَكْرِيَا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا؛ كَفَالَتْ أُو (مریم) را زکریا بر عهده گرفت و هر زمان که به محل عبادت او می‌رفت برای او غذایی مهیا می‌دید (عمران: ۳۷)".

از قرآن مجید (مریم: ۱۶ و ۱۷) استفاده می‌شود که حضرت مریم (ع) آنگاه که به افتخار ملاقات با فرشته الهی نایل آمد از مردم بریده بود و در خلوت به سر می‌برد.

علامه طباطبائی می‌فرماید: گویا مقصود از دوری مریم از مردم، بریدن از آنان و روی آوردن به اعتکاف برای عبادت بوده است.

طبق روایات اهل سنت، در دوران جاهلیت هم عملی به عنوان اعتکاف در میان مردم رایج بوده است و مردم توسط این عمل به خدای خود تقرب می‌جسته‌اند.

اجداد پیامبر اسلام (ص) از پیروان دین حنیف به شمار می‌روند. اعتکاف در غارها و بیابانها و کوهها، به عده‌ای از این حنفاء نسبت داده شده است. آنان در جاهای خلوتی که از مردم دور بود به اعتکاف پرداخته و خود را در آن محبوس می‌کردند و جز برای نیازهای شدید و ضروری، از آن خارج نمی‌شدند و در آن اماکن به عبادت و تأمل و تفکر در هستی پرداخته و در جستجوی راستی و حقیقت بودند. آنها در آن اماکن خاموش و آرام مثل غار حراء، به عبادت مشغول می‌شدند.

پیامبر (ص) نیز مانند خود بر دین حنیف یعنی دین حضرت ابراهیم (ع) بود و عبادات متداول آن دین و از جمله اعتکاف را برپا می‌داشت.

قبل از بعثت حضرت محمد (ص) نیز غار حراء محل عبادت و راز و نیاز بود، حضرت رسول اکرم (ص) نیز به اعتکاف در آن مکان مشغول می‌شدند و در اندیشه سرنوشت بشریت فرو می‌رفتند. اندیشه‌ها و سؤالاتی چون: آیا ظلم آدمی به خویشتن به پایان می‌رسد؟ چه زمان بتان خود تراشیده، در هم کوبیده خواهند شد؟ بالاتر از همه بت درون آدمی به چه سرنوشتی دچار خواهد شد؟

اعتکاف در اسلام: سیره پیامبر

پیامبر اسلام (ص) هر از چند گاهی به دور از غوفای مکه و سر و صدای مردم و هیاهوی بت پرستان، خود را به غار حراء می‌رسانید و به پرستش معبود حقیقی مشغول می‌شد. در شبی از شبها در حالی که محمد (ص) معتکف کوی دوست بود، صدایی شنید. آری جبرئیل از آسمانها جواب همه پرسشهای پیامبر (ص) را در دفتری از نور به زمین آورده بود؛ دفتری که نسخه شفا بخش همه در دهان بشری بود. "ای انسان براستی موعظه‌ای از سوی پرودگارتان برای شما آمده و آن شفای دردهای شما و هادی و رحمتی برای عالمیان است. (یونس: 57)"

پس از بعثت و بعد از هجرت، پیامبر فرصتی دوباره می‌یابد تا به اعتکاف روی آورد و خلوتی با خدای خود داشته باشد. این بار اعتکاف را در مسجد النبی پی می‌گیرد. مدینه هرگز زمزمه‌های عاشقانه پیامبر (ص) را فراموش نمی‌کند. هنوز تموج صدای او از لابلاي ستونهای مسجد النبی، به گوش می‌رسد. کافی است گوش دل بسپاری، به راحتی خواهی شنید.

امام صادق (ع) می‌فرماید: چون دهه آخر ماه مبارک رمضان فرا می‌رسد، پیامبر در مسجد معتکف می‌شد. درون مسجد خیمه‌ای از جنس مو - برای ایشان - برپا می‌کردند تا در آن خیمه به عبادت خدای خود قیام کند. عبادتی فراتر، از عبادت‌های روزهای قبل. چون جنگ بدر در ماه رمضان واقع شد و پیامبر (ص) موفق به برپایی اعتکاف نشد؛ لذا قضای آن را در سال بعد به جای آورد. از امام صادق (ع) روایت است: "بدر در ماه رمضان واقع شد. پس پیامبر (ص) اعتکاف ننمود؛ از این رو، در سال بعد 20 روز اعتکاف نمودند، 10 روز برای همان سال و 10 روز برای قضای سال قبل. محمد بن ابی‌بکر در دورانی که از طرف امیر مؤمنین (ع) والی مصر بود، طی نامه‌ای از امام علی (ع) مسائلی را سؤال کرد و امام (ع) در پاسخ ضمن تأکید بر اموری چند، شیوه اعتکف پیامبر (ص) را این گونه بیان نمودند: در هنگام اعتکاف، از سقف مسجد باران بر سر و روی پیامبر (ص) می‌ریخت به طوری که آثار گل و لای، در جایگاه سجده پیامبر آشکار می‌شد. امام حسن (ع) و امام حسین (ع) نیز به سنت اعتکاف عمل نموده و آن را زنده نگه می‌داشتند. در حدیث آمده است که امام حسن مجتبی (ع) با آنکه در حال اعتکاف بودند، برای رفع حاجت برادر دینی خود اقدام و او را از مشکل مالی نجات دادند. امام سجاد (ع) به نقل از پدرش و ایشان هم از رسول اکرم (ص) می‌فرمایند: "هر کس که در ماه رمضان ده روز معتکف شود ارزش آن معادل دو حج و دو عمره است." از امام محمد باقر (ع) و امام جعفر صادق (ع) و امام موسی کاظم (ع) و امام رضا (ع) نیز روایاتی متعددی در شرایط، آداب، فضل، شرافت، ثواب و کیفیت اعتکاف پیامبر اکرم (ص) وارد شده است. امام صادق (ع) مانند نبی اکرم (ص) در مسجد النبی معتکف می‌شدند. از زمان شکل‌گیری جامعه اسلامی و برپایی احکام الهی، سنت اعتکاف همواره مورد توجه مسلمین قرار داشته است. مسجد الحرام و مسجد النبی از مهمترین مکانهای اقامه اعتکاف بوده و هستند. همه ساله خیل عظیمی از مسلمین از سراسر دنیا به این دو شهر مقدس آمده، خود را در دریای بی‌کران رحمت الهی غوطه‌ور می‌کنند و از قعر آن مرواریدهای زیبای مغفرت و رحمت را استخراج می‌نمایند. یکی دیگر از مراکز مهم اعتکاف، کشور عراق است. مسجد کوفه و مسجد بصره، دو مسجد از چهار مسجدی هستند که اعتکاف در آنها به طور قطع مقبول است. آری مسجد کوفه که همچون صدفی، گوهر خاطرات علی (ع) را در خود حفظ کرده و همه ساله در دهه آخر ماه مبارک رمضان انبوه شیعیان را در خود جای می‌دهد. بسیاری از عالمان بزرگ شیعی، به همراه مردم در این مراسم الهی شرکت می‌کنند. عالم بزرگ و فقیه برجسته شیعی مولی‌احمد اردبیلی مشهور به مقدس اردبیلی نیز این سنت را برپا می‌داشت. در احوالات ایشان آمده: در سالهای گرانی، مقدس اردبیلی هر چه خوراکی در منزل داشت بین فقرا تقسیم می‌کند و برای خود نیز سهمی مثل فقرا بر می‌دارد. در این میان همسرش با او تن‌دی نموده و می‌گوید: "در مثل چنین سالی فرزندان خود را فقیر می‌گذاری تا ناچار شوند از دیگران کمک بگیرند." آن مرحوم چیزی نگفت و برخاست و برای اعتکاف به مسجد کوفه رفت و معتکف شد و به دعا و عبادت پرداخت. روز دوم اعتکاف شخصی مقداری گندم اعلا و مقداری آرد نرم به خانه آن مرحوم آورد و گفت: "صاحب منزل اینها را برایتان فرستاده و خودش در مسجد کوفه معتکف است." پس از پایان اعتکاف، که مولی‌احمد به خانه آمد، همسرش به او گفت: آذوقه‌ای که به وسیله آن عرب فرستاده بودید بسیار عالی و درجه یک بود. مقدس اردبیلی هنگامی که این سخنان را شنید به حمد و سپاس و ثنای خدا پرداخت و با این عمل خود به دیگران فهماند کسی که برای مریم (ع) در حال اعتکاف و برای فاطمه زهرا (ع) آذوقه می‌فرستد، مؤمن به درگاه خویش را هم فراموش نمی‌کند و با او نیز همان معامله را می‌کند که با این بزرگواران نموده است.

سنت اعتکاف در طول تاریخ کم و بیش در ایران اسلامی، برپا می شده ولی از پیشینه آن در ایران، قبل از دوران صفویه، چیز زیادی در دست نیست. آنچه به صورت مستند وجود دارد برپایی این سنت الهی در دوران صفویه می باشد که به همت بلند شیخ لطف الله میسی و شیخ بهائی، در دو پایتخت صفویه، یعنی قزوین و اصفهان صورت گرفته است.

شیخ لطف الله، هم عصر عالم بزرگ شیعی، شیخ بهائی است. او بسیار مرد توجه و عنایت شیخ بهائی بوده تا آنجا که شیخ، مردم را در پاره ای از مسائل شرعی به شیخ لطف الله ارجاع می داده. شاه عباس اول، مسجد شیخ لطف الله را در اصفهان به نام این عالم بزرگ و برای اقامه نماز توسط ایشان ساخت. شیخ لطف الله تا پایان عمر در کنار همان مسجد ساکن بود و در آن مسجد نماز جمعه را اقامه نمود. این عالم سخت کوش به برپایی سنت اعتکاف، اهتمامی ویژه داشت. چنان که بر اثر تلاشهای خستگی ناپذیر او اعتکاف سنتی رایج و زنده باشد. کتاب الرسالة الاعتکافیه از آثار اوست.

شیخ بهائی اهتمام ویژه ای به امر اعتکاف، در ایران داشت. او در کنار شیخ لطف الله به ترویج این سنت همت گمارد. شیخ لطف الله، درباره شیخ بهائی می گوید: "شیخ بهائی نیز در برپایی مراسم اعتکاف، نقش داشته است". شیخ لطف الله در پاسخ به شبهه ای که پیرامون خیمه زدن در مسجد برای اعتکاف، مطرح شده به روش شیخ بهائی، که برجسته ترین عالم آن زمان بوده استناد کرده و می گوید: "شیخ اجل اعظم اکرم، خاتمه المجتهدین، شیخ بهاء المله و الدین، در اصفهان و غیر اصفهان این کار را انجام داده است". شیخ بهائی خود از عالمان عامل و دلداره معنویت و معرفت بود و با شور و عشق به این سنت روی آورد و از خلوت اعتکاف بهره ها جست. شعر معروف "گه معتکف دیرم و گه ساکن مسجد" هم از اوست. پس از آمدن آیت الله عبد الکریم حائری یزدی به شهر مقدس قم و تأسیس حوزه علمیه قم در جوار حرم مطهر حضرت معصومه (ع)، سنت الهی اعتکاف، رنگ و بوی دیگری به خود گرفت. این سنت الهی که در طی چند قرن، بعد از دوران شیخ لطف الله و شیخ بهائی، نوساناتی به خود گرفته بود، تولدی جدید یافت، اما حکومت خشن رضاخانی را نیز در برابر خود داشت. پس مردانی استوار و پا برجا چون کوه می طلبید تا با این خشونتها، صحنه را ترک نکرده و کمر همت، در احیای سنت محمدی (ص) ببندند. عالم ربانی میرزا مهدی بروجردی در سده اخیر پایه گذار این سنت حسنه در شهر قم بود. رفته رفته این سنت محمدی (ص) به دیگر شهرهای ایران سرایت کرد. او از ملازمان و کارپردازان و مشاوران آیت الله شیخ عبدالکریم حائری یزدی بود. وی به علت ایجاد جو خفقان رضاخانی به تنهایی در مسجد امام حسن عسکری (ع) معتکف می شد و هیچ کس همراه او نبود. بعدها یکی دیگر از علما به او ملحق شد و پس از چندی، پای دیگران نیز به این سنت کشیده شد. به حدی که آیت الله بروجردی درسهایی حوزه علمیه را جهت شرکت طلاب در مراسم اعتکاف، تعطیل کردند. آری کارهای بزرگ، مردان بزرگ را می طلبد. این مرد بزرگ دارای تألیفاتی نیز هست. قبر شریفش در بارگاه ملکوتی حضرت معصومه (ع) در مسجد بالا سر و نزدیک به مرقد مطهر آیت الله حائری یزدی می باشد. یکی دیگر از برکات انقلاب اسلامی برپایی مناسک الهی و سنن محمدی می باشد. نمازهای جماعت، محافل قرآنی، نماز جمعه و اعتکاف از این نمونه هاست. در بسیاری از شهرهای ایران در روزهای سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم ماه پرفیض رجب، مراسم اعتکاف در مساجد جامع شهرها برپا می شود. در این سه روز خیل عظیم انسانها دست از فعالیتهای روزمره شسته و خانه خدا را، منزلگاه خود قرار می دهند تا شاید از این رهگذر، به قرب الهی نایل آیند.